

De vakbeweging: Strategienotities

Overwegingen n.a.v. de bundel *Positie en Strategie Vakbeweging*

Onderstaande tekst is er één uit een reeks webartikelen onder de titel 'De vakbeweging: strategienotities'.

- Alle artikelen [in één pdf-bestand](#).
- Alle artikelen [afzonderlijk](#)
- Download de bundel '[Positie en Strategie Vakbeweging](#)'

Deze 'Notities' zijn ontstaan uit een concept-blog over de in juni 2018 door De Burcht, Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging, uitgegeven bundel 'Positie en strategie van de vakbeweging'¹. De definitieve blog is omgebouwd naar een korte introductie op deze 'Notities'.

(<https://kanttekenen.blogspot.com/2018/10/gelezen-positie-en-strategie.html>).

De 'Notities' zijn geschreven vanuit de hoop een bijdrage te leveren aan discussie en reflectie over het onderwerp 'strategie van de vakbeweging'. Met het oog op die doelstelling staat de tekst open voor aanvullingen, correcties en 'voortschrijdend inzicht'.

Reageren? Mail naar jan@verhagen-bakker.nl

De afzonderlijke artikelen zijn te downloaden [via deze link](#).

2. Vakbeweging en 'stille revolutie'

Neoliberale opmars laat herkend

In hetzelfde tijdsgewricht waarin Reagan het verzet van de luchtverkeersleiders weet te breken (1981) en Thatcher dat van de mijnwerkers (1984/85), realiseert de Nederlandse polder het 'akkoord van Wassenaar' (1982). Van Veen (VNO) en Kok (FNV) en zes andere vertegenwoordigers van werkgeversorganisaties en vakbeweging tekenen. Premier Lubbers kijkt goedkeurend toe, de stok van een dreigende loonmaatregel achter zijn rug wegstappend.

In het artikel 'vakbeweging en stille revolutie' melden de auteurs, Saskia Boumans en Wim Eshuis, dat de Nederlandse vakbeweging de neoliberale opmars pas meer dan 15 jaar na de intree van het neoliberalisme in Nederland, en dan nog beperkt, als zodanig benoemt².

Wat in die tijd wel degelijk opvalt zijn de pittige gevechten over 'Wassenaar' en over de koers van de

¹ Letterlijke titel: '[Positie en strategie vakbeweging, beschouwingen, analyses en voorstellen](#)' (redactie Wim Eshuis/ Saskia Boumans - Amsterdam 2018). In deze tekst is de vrijheid genomen om de taalkundig niet bepaald charmante titel te 'converteren' naar analogie met de naam van de betreffende werkgroep: 'Positie en strategie *van de* vakbeweging' <https://www.deburcht.nl/userfiles/file/Publicatie%20positie%20en%20strategie%20vakbeweging%20WB%20de%20Burcht%20%26%20FNV%281%29.PDF>

² "Pas in 2000 kwam het woord 'neoliberalisme' via de havens, de FNV binnen." Bundel blz. 28, Artikel Boumans/Eshuis. Overigens een historische onjuistheid. In 'Redelijk Bewogen'(FNV, juli 1999!) staat op blz.89 weliswaar niet de term neoliberalisme, maar wel een overzicht van de essentiële bestanddelen. Op blz.285, wordt het neo-liberalisme (met tussenstreepje, JV) wél bij naam genoemd. Ook Albeda, idem, blz. 58, gebruikt de term:"de overheid ging neo-liberaal" En in 1996 stelt AbvaKabo-voorzitter Vrins in NRC: "... de wens voor maatschappelijke hervormingen. Hervormingen die wellicht niet in de huidige neoliberale mode passen, maar desalniettemin nog steeds van groot belang zijn voor de verwezenlijking van onze centrale idealen". Waarna hij wél de misvatting 'dat het neoliberalisme een mode' zou zijn vertaalt in een door de feiten (helaas) hardhandig afgestraft toekomstperspectief: "Overigens is die neoliberale mode ook al over zijn hoogtepunt heen." <https://www.nrc.nl/nieuws/1996/10/22/fnv-moet-er-wat-steviger-tegenaan-7328842-a1327568>

vakbeweging, onder andere binnen de Industriebond FNV³, en tussen Vakcentrale en Voedingsbond FNV⁴. Velen zien wel degelijk de 'draai' van begin jaren '80, maar benoemen het niet als neoliberalisme, en doorgronden naar het lijkt de economische, maatschappelijke én ideologische fundamenteën van het neoliberalisme niet in hun volle omvang.

Grasduinend in wat publicaties uit de jaren '80, merk ik dat ook een coryfee als Ger Harmsen, bepaald niet het minst kritische personage in de vakbondswereld, wél aandacht heeft voor automatisering en de 'nieuwe' arbeider, maar het neoliberale offensief niet lijkt te signaleren.⁵

Een uitzondering is in 1986 en ook al veel eerder, Joop den Uyl.⁶ Zijn opvolger als fractievoorzitter van de PvdA in 1986 is Wim Kok, die weldra een heel andere richting op zal slaan.

Het 'niet herkennen' van de neoliberale draai door velen in Nederland, zou, naast de bestaansonzekerheid tengevolge van de crisis van de jaren '80, te verklaren kunnen zijn uit enkele samenvallende, elkaar versterkende, ontwikkelingen:

- 'de stille revolutie': neoliberale maatregelen 'embedded' in neocorporatistische instituties
- economisch herstel in de jaren '90 (trots op de polder!)
- de snelle ombouw naar een diensteneconomie: het meer strijdbare fabrieksproletariaat verminderde in getal en invloed (tussen 1976 en 1987 van 26% van de beroepsbevolking naar 18,8 %⁷ In de periode 1976-1986 daalde de organisatiegraad van 36 naar 26%.
- het vanaf de jaren '60 ook in Nederland, sterk toenemende individualisme en consumentisme (de 'gewone-man'-variant van 'greed is good'). Het neoliberale rendementsdenken haakt hier meer dan gretig op in.

In ieder geval buigen begin jaren '80 gezichtsbepalers in de FNV - onder voorzitterschap van Wim Kok - mee met het oprukkend neoliberale gedachtegoed. Wellicht uit zorg dat de met moeite bevochten, en in die tijd nogal eens bekritiseerde, naoorlogse vakbondspositie in de polder door een te stevig weerwoord op de 'neoliberale draai' in gevaar kon komen.

De essentie van de stille revolutie in Nederland

Het meebuigen van de sociaaldemocratie ontwikkelt zich tot actief implementeren in de periode van de '3de weg': sociaaldemocratische premiers als Schröder, Blair en Kok blijken vaak 'betere' neoliberalen dan hun voorgangers. Neoliberale 'hervormingen', zoals terugdringen van de rol van de staat, bevorderen van marktwerking, minimaliseren van de sociale zekerheid, en gedekt door mantra's 'vestigingsklimaat' en 'werkgelegenheid', ruim baan geven aan (multinationale) ondernemingen, zijn bij hen in goede handen.

De enorme waardering die ze oogsten met hun 'historisch compromis' tussen kapitaal en arbeid, vaak ietwat eenzijdig toegeschreven aan individuele persoonlijkheid en prestaties, toont, los van de ongetwijfeld bijzondere persoonlijke kwaliteiten, hoe diep de aan het neoliberalisme verbonden ideeën zich in de hoofden van veel mensen hebben vastgezet.

³ Veel vakbondskaderleden opponeerden tegen de 180-graden draai van hun leiders.

⁴ "Maar uiteindelijk zag vooral de Voedingsbond FNV niets in de uitruil." <https://www.trouw.nl/home/terug-in-wassenaar~afa4f479/>

Zie voor een interessante beschouwing over wijlen Voedingsbond-voorzitter Cees Schelling, inclusief zijn 'dwarsliggen' over Wassenaar: <https://www.fnv.nl/sector-en-cao/alle-sectoren/agrarisch-groen/nieuws/OudVoedingsbondvoorzitter-Cees-Schelling-91-overleden/>

⁵ Ger Harmsen 'Arbeid in historisch perspectief' in de Bundel 'Arbeidsmarkt op drift' (Industriebond FNV, 1986) blz. 72-85

⁶ Bertus Mulder- 'Het hart van de sociaal-democratie' (Den Haag 2012), blz. 149-150 en, uiterst boeiend, Merijn Oudenampsen - 'In de boksring van de vrijheid' - Amsterdam 2015 -

https://www.researchgate.net/profile/Merijn_Oudenampsen/publication/301947706_In_de_boksring_van_de_vrijheid_De_n_Uyl_versus_Hayek/links/5746f82208ae9f741b452a6c/In-de-boksring-van-de-vrijheid-Den-Uyl-versus-Hayek.pdf?origin=publication_detail

⁷ Cijfers ontleend aan Bertus Mulder - blz.146

In Nederland hangt 'de derde weg' nauw samen met het 'afschudden van de ideologische veren door de PvdA. Enerzijds blijkt de PvdA in dit opzicht eerder voorloper dan volger van Clinton, Blair en Schröder. Anderzijds heeft de PvdA, naar analogie van het 'no nonsense' van Lubbers zo'n 10 jaar eerder, de koerswijziging altijd betiteld als 'pragmatisch', en niet als 'ideologisch', wat het in wezen wél is. Het onderscheid tussen derde weg en 'hard' neoliberalisme is uiterst beperkt.

En hoewel Wim Kok altijd enige afstand probeert te houden tot het 'derde wegprofiel', sporen de maatregelen uit de tijd van 'paars' opvallend sterk met wat in het zogenaamde 'Blair-Schröder paper' van 199 staat: *"een waslijst aan beleidsmaatregelen waaronder: belastinghervorming gericht op verlaging van arbeidskosten en verbetering van het ondernemersklimaat; een monetaristisch macro-economisch beleid gericht op reductie van begrotingstekorten door het bezuinigen op de publieke uitgaven; de introductie van New Public Management in de publieke sector; hervorming van de sociale zekerheid door uitkeringen afhankelijk te maken van de plicht tot werken; een actief arbeidsmarktbeleid, waaronder subsidiëring van werkgevers om moeilijk bemiddelbaren in dienst te nemen; en flexibilisering en deregulering van arbeids-, kapitaal- en productmarkten."*⁸

Bekijken we nu de eerste paragrafen van artikel 3 uit de bundel 'Positie en strategie van de vakbeweging': *'De vakbeweging tijdens de 'stille revolutie':*

De vraag naar de opstelling van de FNV vis-à-vis de 'neoliberale draai' wordt in het artikel in de kern beantwoord met a) 'we hadden het (te) laat door'⁹ en b) 'de vakbeweging zat niet stil en boekte successen'¹⁰. Die successen worden vervolgens in de tekst van de bundel beschreven.

Andere pijler onder het artikel van Boumans en Eshuis is het 'zoeken naar identiteit' vanuit een tweetal dilemma's: 'Rijnlands of Angelsaksisch vakbondsmodel' en 'brede of smalle vakbeweging'¹¹. Op deze laatste twee dilemma's wordt elders nader ingegaan.

Hier zoomen we in op de interpretatie van de analyse van Oudenampsen - stille revolutie - door de auteurs richting de vakbeweging: hoe reageerde de vakbeweging op de neoliberale 'draai'?

Een citaat uit 'De vakbeweging tijdens de 'stille revolutie': *"De stille revolutie, zo noemt Merijn Oudenampsen de opkomst van het neoliberalisme in Nederland. 'Stil' omdat de vakbeweging (en werkenden in het algemeen), zich niet of niet voldoende zouden hebben verzet. Als we terugkijken, zien we dat de FNV wel bezig was met het zoeken naar een winnende strategie. Volgens de deelnemers aan de werkgroep is onder andere op twee punten (realiseren van werkgelegenheid en het realiseren van eisen uit de vrouwenbeweging) wel degelijk succes behaald."*¹²

'Stille revolutie' wordt hier geïnterpreteerd als 'de vakbeweging heeft zich niet voldoende verzet'. Gesteld wordt ook dat het *"een tijd duurde voordat de FNV erkende dat zowel de christelijke als de liberale politici en VNO-NCW braken met de traditie en niet meer uitgingen van de noodzaak om met alle stakeholders, dus ook met vakbonden, tot afspraken te komen."*

Niet onjuist, maar de door Oudenampsen aan de orde gestelde wezenlijke oorzaak van de bijna

⁸ Zowel het citaat als de voorafgaande analyse zijn ontleend aan een (wederom fascinerende) tekst van Merijn Oudenampsen: 'Opkomst en voortbestaan van de Derde Weg' - In 'Beleid en Maatschappij - https://tijdschriften.boombestuurkunde.nl/tijdschrift/benm/2016/3/BenM_1389-0069_2016_043_003_004.pdf

⁹ blz. 28

¹⁰ blz. 25

¹¹ In haar andere artikel, De vakbeweging in de driehoek markt, samenleving, klasse, belicht Boumans twee andere 'dilemma's': dalende organisatiegraad en versplintering van de arbeidsmarkt. Het woord dilemma's is in deze voetnoot tussen aanhalingstekens gezet, omdat er geen sprake is van een *keuze tussen twee tegenpolen*, ofwel een dilemma.

¹² Bundel blz. 25 - Artikel Boumans/Eshuis

ongemerkte opmars van het neoliberalisme in Nederland wordt in het artikel van Boumans en Eshuis niet meegenomen. Die moeten we, zoals gezegd, met name zoeken in het, binnen de vakbeweging, maar óók bij werkgevers en politiek bovengemiddeld sterk gewortelde (*neo*)corporatisme.¹³ Oudenampsen formuleert het voorzichtig en als hypothese, maar daarom niet minder helder: *"Is het niet logischer om ervan uit te gaan dat we in Nederland eerder een andere vorm van neoliberalisme hebben ontwikkeld dan de Britten en de Amerikanen? Dat er sprake is van een corporatistisch neoliberalisme, een neoliberaal poldermodel dat soms in strijd en soms ook in samenspel met de vakbonden is ontstaan?"*¹⁴

Door deze verklaring voor de 'stille intocht' van het neoliberalisme in Nederland niet op te pakken, worden twee wezenlijke aspecten van de stille revolutie 'gemist'¹⁵:

1. werkgevers en politiek wensen niet, zoals in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, 'af te rekenen' met de vakbeweging¹⁶. Zij typeren de vakbeweging niet als 'marktversturend kartel', maar realiseren zich juist het cruciale belang van de bestaande neocorporatistische verhoudingen voor het gevoerde anti-crisisbeleid, en met name voor het behoud van de arbeidsrust, ondanks een groot aantal werknemersonvriendelijke maatregelen¹⁷. Zoals ook al eerder aangegeven: daarbij borduren overheid en werkgevers voort op een verschijnsel dat ook Windmuller, gezaghebbend auteur over arbeidsverhoudingen, signaleert: de 'dubbelrol van vakbondsleiders': *"Zij behielden hun traditionele plaats als vertegenwoordigers van hun leden, maar haast onmerkbaar werd hier een nieuwe functie aan vastgekoppeld ...namelijk de taak om de werknemers te disciplineren."*¹⁸
2. niet als zodanig door Oudenampsen benoemd¹⁹, maar cruciaal voor de vraag naar de reactie van de vakbeweging op de neoliberale draai: de vakbeweging kiest voor de eigen geïnstitutionaliseerde positie 'in de polder', zoals dat ook bij de oprichting van de Stichting van de Arbeid gebeurde²⁰. Dat weegt uiteindelijk zwaarder dan de meer op 'de basis' (bedrijvenwerk!) gerichte antikapitalistische koers van o.a. Industriebond en Voedingsbond FNV. De vakbeweging, met name de vakcentrale FNV, maar ook de door vakbondseconoom Piet Vos 'bekeerde' Industriebond buigen mee met de neoliberale wind. Dit kiezen voor de eigen institutionele positie is ook één van de mogelijke verklaringen voor de laattijdige 'ontdekking' van het neoliberalisme door vakbondsprominenten.

De analyse van Oudenampsen komt qua richting verregaand overeen met de presentaties van Paul

¹³ Een fraaie analyse van neoliberalisme en neocorporatisme in Nederland, vooral vanuit het oogpunt 'deregulering', vinden we in het proefschrift van Ceciel Rayer (Rayer, C.W.G. "Wetgeving en beleid voor flexibele arbeid"- Amsterdam 2014.) In het bijzonder een deel van Hoofdstuk 2 - 'Context van het beleid gericht op flexibele arbeid en bescherming', blz. 11-55. Hieruit komt naar voren dat de 'stille revolutie' ook plaats kon vinden omdat de overheid de 'die-hard Chicago-opvattingen' niet deelde: *"Hoewel de Chicagoschool-neoliberalen zich uitspreken tegen de grote rol van belangengroeperingen bij de totstandkoming en uitvoering van wetgeving, en daarmee de discussie over (corporatistische) cao-wetgeving wordt geopend, blijft in Nederland de zelfregulerende rol van de sociale partners op verschillende arbeidsrechtelijke terreinen – en in dat kader die van de cao – dus belangrijk."* (blz. 53)

¹⁴ Bundel blz. 12, artikel Oudenampsen

¹⁵ Behalve door Oudenampsen, wordt in de bundel verder niet stilgestaan bij het (neo)corporatisme, hoewel dit de fundamentele gedachte achter het Nederlandse overlegstelsel en het poldermodel is.

¹⁶ Uitzonderingen en incidentele oprispingen (tot nu toe) daargelaten, zoals VNO-NCW voorzitter Schraven en VVD-parlementariër Geert Wilders (...) in 2002. Bron: 'Twee miljoen leden', Bert Breij, uitgave VHV 2008 - Zie: <https://www.vakbondshistorie.nl/dossiers/twee-miljoen-leden-2/>

¹⁷ Niet als zodanig vermeld, maar wel relevant bij het verklaren van de 'stille revolutie': het merendeel van de werkende bevolking in Nederland is - *vergeleken met andere Europese landen* - al vanaf begin 20ste eeuw (de 'revolutie-oproep' van Troelstra!) terughoudend in het aangaan van de confrontatie met werkgevers en overheid. Dit vormde mede de vruchtbare voedingsbodem voor het (neo-)corporatisme.

¹⁸ Windmuller/De Galan, 'Arbeidsverhoudingen in Nederland' deel I, Het Spectrum, Utrecht 1970, blz.78

¹⁹ Maar wél door de Beer: *"Zijn de sociaal-democratie en de vakbeweging immers niet een heel eind meegegaan in het dominante neoliberale (markt)denken?"* (Samen opgekomen, samen in het nauw, Socialisme&Democratie, 5/2012). De vraag wordt in het vervolg van het artikel de facto, zij het niet expliciet, bevestigend beantwoord.

²⁰ De analyse die Windmuller hiervan heeft gemaakt is eerder in deze 'Notities' aan de orde geweest.

Kalma, Hans Siebers en Paul Verhaeghe op een FNV bestuurdersdag in juni 2013. Hun inleidingen zijn een jaar later door de FNV gepubliceerd onder de titel '*Visies op de vakbond van de 21e eeuw*'²¹. En er bestaan meer teksten die bruikbare ingrediënten leveren voor verdere reflectie op en onderzoek naar de rol van de vakbeweging in relatie tot neoliberal denken en doen²². Ook de daaruit te trekken lessen en ingrediënten voor een toekomstige vakbondstrategie komen daar aan de orde.²³

Niet uit te vlakken is tot slot de *ideologische invloed* van het neoliberalisme. Sinds 1989 is een hele generatie opgevoed vanuit de gedachte dat de liberale vrije markteconomie, waarin zij zijn opgegroeid, de enig denkbare, en vooral: best denkbare maatschappijordening is, een 'eindpunt' van maatschappelijke systemen en de daarmee samenhangende ideologieën²⁴.

Een maatschappijvorm waarvoor, volgens Margaret Thatcher, in het kielzog van Francis Fukuyama²⁵, 'no alternative'²⁶ is.

Ook heeft de ideologische kant van het neoliberalisme van de jaren '80 en later zich uiterst succesvol weten te bedienen van twee al oudere verschijnselen: het sinds de jaren '60 snel verder oprukkende individualisme (het ik-denken)²⁷, en de 'gewone-man' variant van 'greed is good': het met name naoorlogse consumentisme²⁸, aangejaagd door een sinds de jaren '20 steeds verfijndere marketing- en beïnvloedingspsychologie²⁹.

Neoliberalisme genegeerd

De tijdens en na 'Wassenaar' gemaakte fundamentele keuze om 'mee te buigen' met het neoliberalisme, lijkt ook een verklaring te bieden voor het grotendeels negeren van latere 'wake up calls', zoals op een FNV-beleidsdag in juni 2013.³⁰

De bij tijd en wijle confronterende stellingnames van de sprekers, zowel over het neoliberalisme als over de meebuigende rol van sociaaldemocratie en vakbeweging, oogsten ter plekke veel applaus, gevolgd door 'business as usual'...

²¹ <http://www.verhagen-bakker.nl/vakbond/neolib2013.pdf> (link naar verhagen-bakker.nl, omdat de betreffende tekst op de FNV-website niet meer te vinden is)

²² Te noemen zijn o.a.:

- Een agenda voor een nieuwe vakbeweging (Frans Becker & Pim Paulusma, Socialisme&Democratie 5/2012)

[https://www.deburcht.nl/userfiles/De%20toekomst%20van%20de%20vakbeweging%20Becker%20&%20Paulusma\(1\).pdf](https://www.deburcht.nl/userfiles/De%20toekomst%20van%20de%20vakbeweging%20Becker%20&%20Paulusma(1).pdf)

- Samen opgekomen, samen in het nauw ((Paul de Beer, Socialisme&Democratie 5/2012)

<http://www.pauldebeer.nl/documenten/artikelen/Samen%20opgekomen,%20samen%20in%20het%20nauw.pdf>

²³ Voor wie geïnteresseerd is, teksten van de auteur over deze thema's zijn onder meer 'economische verhoudingen op drift', 'politiek onder invloed van neoliberalisme en globalisering' en 'het ideologische verhaal van het neoliberalisme'.

Respectievelijk op : http://www.verhagen-bakker.nl/vakbond/offensief/redirect_off-dl2-economie.htm -

http://www.verhagen-bakker.nl/vakbond/offensief/redirect_off-dl2-politiek.htm en http://www.verhagen-bakker.nl/vakbond/offensief/redirect_off-dl2-ideologie.htm

²⁴ 'Ideologie' is een nogal beladen term, die vaak verward wordt met 'dogmatisme'. Ideologie is in wezen een 'worldview', de visie en ideeën waarmee men naar de wereld kijkt, en die poogt te verklaren. Wanneer ideologie de ogen sluit voor de feitelijke werkelijkheid, dán wordt het dogmatisme.

²⁵ <https://www.groene.nl/artikel/de-eeuwige-terugkeer-van-de-geschiedenis>

²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/There_is_no_alternative

²⁷ In de schoot van het hedendaagse individualisme bemerken we overigens een zeer opvallende contradictie: het zich massaal werpen op wisselende 'hypes'. Wie daar, als individu, niet aan meedoet, wordt met regelmaat in een 'buitenstaanderspositie' gebracht.

²⁸ Niet zelden versterkt door een te eenzijdig op materiële welvaart gerichte vakbeweging (looneisen en loonruimte centraal in het arbeidsvoorwaardenbeleid).

²⁹ Thomas Bollen - 'Hoe oorlogspropaganda de drijvende kracht achter onze economie werd' - Follow the Money - 11 april 2018

<https://www.ftm.nl/artikelen/kasboekje-marketing-consumptiemaatschappij?share=1>

³⁰ <https://www.verhagen-bakker.nl/vakbond/neolib2013.pdf>

Veelzeggend is ook de titel van de een jaar na dato verschenen brochure met de inleidingen van die dag: *'Nu het neoliberalisme is opgebrand'*. Hoezo opgebrand?

Enkele jaren lang - grofweg tussen 2015 en 2017 - lijkt er zelfs een soort FNV-taboe op het woord 'neoliberalisme' te rusten.

In de achtergronddocumentatie van het zogenaamde Visietraject uit 2015-2016 komt de term niet eenmaal voor. In het uitgebreide verslag van dit traject wel, ter tafel gebracht door diverse deelnemers. In 'de populaire versie van dit verslag? Verdwenen. In de congresresolutie van mei 2017? Geen woord. In het Meerjarenbeleidsplan 2017-2021: niets.

De kennelijk beladen term 'neoliberalisme' wordt vervangen door het neutraler klinkende 'economisering'. Onder die noemer worden in een paar penstreken enkele belangrijke kenmerken van het neoliberalisme opgesomd³¹, en gebracht als de visie van 'mensen'. Zonder te benoemen van welke mensen die visie dan wel afkomstig is, en zonder veel consequenties voor de vakbondskoers.

De in het eindrapport van het Visietraject vermelde 'uitgebreide informatie over economisering op de FNV-website' lijkt daar niet (meer) te vinden.

Pas laat in 2017 krijgen de woorden 'neoliberalisme' en 'neoliberaal' langzaam weer een plek in de officiële woordenschat van de FNV, overigens nauwelijks gepaard aan nadere duiding van het begrip.

³¹ Uit de populaire versie van het eindrapport, blz. 6: "Er is sprake van economisering zodra mensen winst en economische groei als doel op zich nastreven. De gedachte is daarbij: hoe vrijer de markt, hoe beter voor de maatschappij. In een 'economiserende samenleving' hoeven bedrijven aan steeds minder regels te voldoen, terwijl de arbeidsmarkt flexibeler wordt. Daardoor wordt de positie van werknemers over het algemeen zwakker. De menselijke maat raakt zoek, rendement heeft voorrang, en er komt een groot deel van de publieke diensten in private handen. Veel overige publieke taken moeten burgers zelf op zich nemen. Dat laatste onder het mom van 'eigen kracht', 'democratie' en 'participatie'" https://www.fnv.nl/site/over-de-fnv/1177467/1125396/1125411/populair_eindrapport_visietraject_DEF.pdf